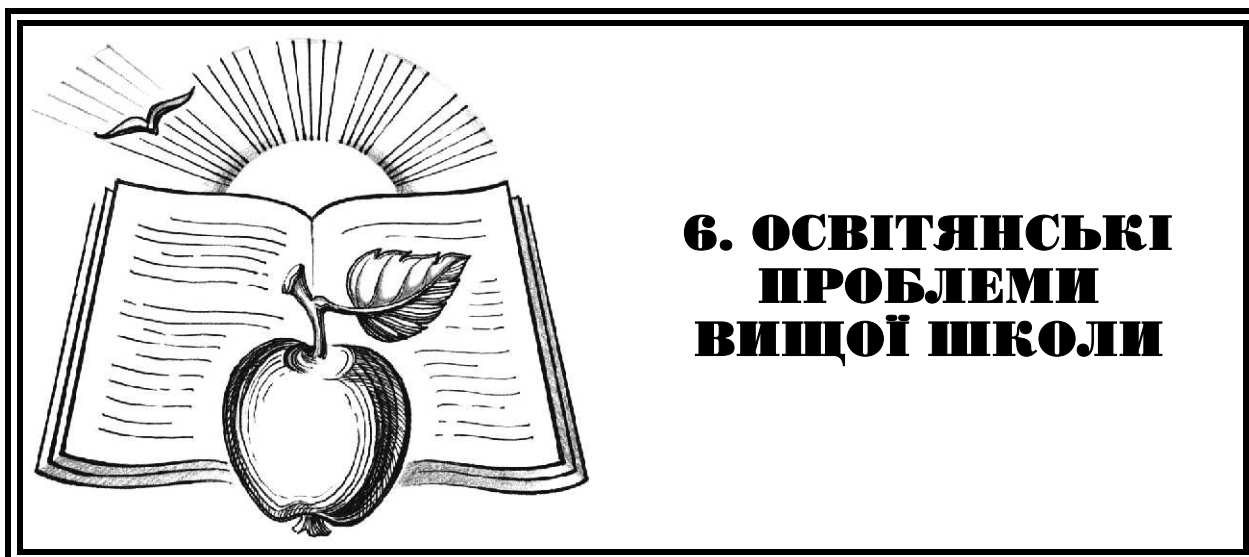

6. ОСВІТЯНСЬКІ ПРОБЛЕМИ ВИЩОЇ ШКОЛИ

УДК 330.837

Доц. О.С. Вербова, канд. екон. наук – Львівська КА

БОРИС МАРТОС ПРО СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПІДВАЛИНИ КООПЕРАЦІЇ ТА ЇЇ КЛАСИФІКАЦІЮ

Аналізуються наукові засади класифікації кооперації, окреслені Борисом Мартосом. Визначено роль вченого в українській кооперативній науці.

Doc. O.S. Verbova – Commercial Academy of Lviv

Borys Martos about social-economical foundation cooperation and it classification

Scientific principles of classification cooperation which is outlines by Borys Martos is analyzed. It is determine the role of scientist in the Ukrainian cooperative science.

Модерна господарська самоідентифікація України передбачає, як одне із засадничих завдань, наукове осмислення національної господарської традиції, у якій кооперація посідає одне із чільних місць. Українська кооперативна думка, як невід'ємна складова цієї традиції, що донедавна замовчувалася у вітчизняній економічній науці, представлена цілою плеядою вчених європейського рівня.

Одне із чільних місць серед цієї плеяди посідає Борис Мартос. У роки національно-визвольних змагань, увійшовши до складу Генерального секретаріату Центральної Ради, разом із М. Туган-Барановським, М. Стасюком, і П. Христюком, Б. Мартос був активним діячем кооперативного руху. У кооперації він вбачав ту економічну систему і суспільну базу, на якій мала будуватися українська державність. Кооперація дає змогу, – писав Мартос, побудувати той омріяний лад, у якому заспокоїться розбурхана революційна стихія, в кооперації кожен знайде достойну для себе роботу і поле діяльності [1, с. 5].

З поразкою українських визвольних змагань разом з урядом УНР Борис Мартос емігрував до Праги. Тут 1921 р. він організує кооперативні курси, які в 1922 р. стали основою створення Української Господарської Акаде-

мії (УГА) в Подєбрадах (Чехословаччина). Борис Мартос спричинився до створення в академії кооперативного факультету, де читав авторський курс "Теорія кооперації" [2, с. 328]. На основі прочитаних лекцій у 1923-1924 рр. виходить його підручник "Теорія кооперації", в якому викладаються загальні основи кооперації. Згодом, після закінчення Другої світової війни, він перевидає його у Регенсбурзі (Німеччина) як курс лекцій для студентів Українського технічно-господарського інституту [1, с. 1].

Характеризуючи соціальні підвалини кооперації, Б. Мартос кооперативний рух тісно пов'язує з політичним, професійним та національним рухами. "Кожен рух, – пише Мартос, – має для людства свою ціну, своє значення, але ні один з них не уявляє з себе панацеї, котра б позбавила людство од всякої біди: лише взаємно доповнюючи один одного, всі разом, кожен у своїй галузі вони прокладають дорогу людству до світлої будуччини" [1, с. 6]. Таке твердження не втратило своєї актуальності в умовах структурної перебудови сучасного господарства України. Щоб подолати кризові явища, кооперація повинна поживити свою діяльність у політичній та соціальній сферах.

Серед історичних умов виникнення кооперативного руху автор відзначає насамперед соціальні, зокрема, соціальну нерівність. Боротьба бідніших верств за самостійне економічне становище, за визволення від експлуатації та визиску стали передумовою для виникнення і розвитку кооперації. У "Теорії кооперації" Б. Мартос дає чітке визначення термінів "кооперація" і "кооператив", що мало важливе науково-теоретичне і практичне значення. Кооперацію автор визначає як "спільну діяльність певної групи людей, яка має на меті поліпшити їхній матеріальний і духовний добробут шляхом організації кооперативів". Кооператив, на думку автора, "добровільне, засноване на принципі рівноправності і самопомоги об'єднання людей з метою поліпшити свій добробут шляхом ведення на свій рахунок підприємства, яке має збільшувати трудовий заробіток учасників, або зменшувати їхні видатки на споживання відповідно використанню ними цього підприємства, а не по кількості вложеного капіталу" [1, с. 30]. Як бачимо, це визначення важливе тим, що у ньому закладені основні принципи кооперування: добровільність, рівноправність, самопомога, і показано відмінність кооперативу від капіталістичного підприємства.

Цікавим є підхід Мартоса до проблеми класифікації кооперації, якій у підручнику присвячено 5 лекцій (майже 40 стор.). В основі цієї класифікації лежить характер діяльності та особовий склад кооперативів. Відповідно до цього автор виділяє три групи кооперативних спілок: кооперація споживачів (дві підгрупи), кооперація продуцентів (чотири підгрупи) і змішана кооперація споживачів і продуцентів (дві підгрупи) [1, с. 49-88]. Аналізуючи різні види кооперативів він наголошував на "необхідності точкової наукової класифікації кооперативів". Основним недоліком класифікації, яка вживалося в кооперативній практиці, автор вважав її ненауковість та безсистемність. "Споживча кооперація від кредитової відрізняється характером підприємства; реміснична ж характеризується вже не характером підприємства, а складом своїх учасників, чим і порушується система класифікації. В основу класифікації

треба покласти щось одне: або склад членів кооперативу, або характер підприємства, або щось інше. Наприклад, якщо взяти за основу класифікації характер підприємства окремих кооперативів, то можна розрізнити такі категорії кооперацій:

1. Сільськогосподарська: набування сільськогосподарського реманенту, погноїв, насіння, збут сільськогосподарської артілі.
2. Промислова: набування машин і сировини; збут ремісничих виробів; продукційні артілі.
3. Банківська: кредитові кооперативи.
4. Асекураційна.
5. Транспортна.
6. Будівельна: будівельні і будівничі товариства.
7. Споживча: споживчі товариства." [1, с.76]

На нашу думку, така схема має універсальний характер і дуже зручна для класифікації сільськогосподарської кооперації.

Аналізуючи класифікацію М. Туган-Барановського, Мартос звертає увагу на те, що поділ у ній здійснюється за характером підприємства на дві основні категорії: 1) кооперація в сфері лише обміну, але не в сфері праці і 2) кооперація в сфері обміну та праці. Недоліком такої класифікації, на його думку є те, що видатний вчений-кооператор "ділить кооперацію на дві дуже нерівні частини, а також відсутність поділу на кооперацію продуцентів та кооперацію споживачів. Окрім того, класифікація Туган-Барановського дає тяжку схему, незручну для запам'ятовування та користування" [1, с. 83].

Визнаючи найбільш доцільною класифікацію Якоба, Мартос водночас пропонує зробити у ній деякі зміни та доповнення. Так, в класі кооперації продуцентів він пропонує виділити окрему групу "кооперативів по об'єднанню праці", щоб не включати їх, як це робить Якоб, в групу кооперативів із збуту. Далі, він пропонує зарахувати, як в кооперацію споживачів, так і в кооперацію продуцентів асекураційні (страхові) кооперативи. Мартос стверджував також що, необхідно також доповнити класифікацію кооперативів, відрізняючи кооперативи (та кооперативні союзи) з менш розвиненими операціями, від кооперативів з більш розвиненими операціями, що здебільшого мають також і власну продукцію. Однак необхідно визнати безпідставним вважати кооперативи з власною продукцією окремим видом кооперації. Адже ж кооператив, запроваджуючи власне виробництво, ставив собі за мету те саме завдання, а саме – задовольнити ту саму потребу своїх учасників, яку задовольняв шляхом обміну. Із запровадженням власного виробництва зростала вигода для членів кооперативу [1, с. 80-82].

Автор "Теорії кооперації" поряд із глибоким аналізом проблеми класифікації кооперації, досить детально аналізує організаційні моменти створення і діяльності кооперативів, що становило поряд із теоретичним велике практичне значення. Зокрема, він визначає, які основні положення мають бути закріплені у статуті, завдяки якому кооператив стає юридичною особою, чітко формулює права і обов'язки членів кооперативів [1, с. 88 -151].

Щодо основних принципів, на яких має будуватись кооперація, то автор виділяє такі:

- добровільність, що виключає будь-який примус;
- відкритість, що забезпечує широкий доступ у ряди кооператорів (проте це не означає, що в кооперативи мають вільний доступ люди, які не відповідають певним моральним нормам, – нероби, марнотрати, п'яниці. Членами кооперативів можуть бути лише працелюбні, чесні, підприємливі люди;
- принцип солідарності, який виявляється у тому, що кожен член об'єднання відчуває себе тісно пов'язаним з цим об'єднанням і задовольняє свої потреби через його розвиток, що покладає на членів кооперативу певні моральні обов'язки;
- рівноправність всіх членів кооперативу;
- принцип кооперативної дисципліни, що передбачає дотримання постанов загальних зборів та встановлених правил;
- чистота засобів, тобто відсутність експлуатації та визискування.

Важливим елементом у теорії кооперації Б. Мартоса є те, що поряд із завданнями соціально-економічного характеру на кооперацію покладається функція піднесення духовного добробуту людей. На думку автора, для реалізації цієї функції кооперативи повинні вести активну культурно-просвітницьку діяльність (надання допомог і стипендій обдарованим дітям, організація бібліотек, проведення культурно-масових заходів і т.п.). Це положення також було доповнене і конкретизоване західноукраїнськими кооператорами 20-30-х років, які одним із важливих завдань кооперативного будівництва вважали піднесення культури господарювання та загального культурно-освітнього рівня сільських трудівників.

Кооперативні ідеї Б. Мартоса мали значний вплив на розвиток економічної думки Західної України. Його твори неодноразово друкувалися на сторінках багатьох кооперативних видань міжвоєнного періоду, у тому числі й найбільш відомих "Кооперативної республіки" та "Господарсько-кооперативного часопису".

Сьогодні українська історіографія нагромадила певний доробок з проблеми національного господарського руху Західній Україні впродовж 1848-1939 років. Ця безперечно цінна наукова спадщина дає змогу сучасному досліднику здійснити якісно новий аналіз національного феномена, виходячи із модерних засад неоінституціоналізму та феноменології.

Література

1. **Мартос Б.** Теорія кооперації. Курс лекцій. – Регенсбург-Берхтесгаден, 1947. – 165 с.
2. **Злупко С.** Персоналії і теорії української економічної думки. – Львів: Євросвіт, 2002. – 528 с.